

3. Т. ФРАНКО ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ЛЕКСИКИ В ДОЖОВТНЕВИЙ ПЕРІОД

Революційне слово в українській дожовтневій поезії хвилиною найвищого піднесення прокотилось від строф Шевченкового «Заповіту»:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте

і Франкового «Вічного революціонера»:

Вічний революціонер —
Дух, що тіло рве до бою,
Рве за поступ, щастя й волю, —
Він живе, він ще не вмер

до «Інтернаціоналу» Е. Потье в перекладі Миколи Вороного:

Повстаньте гнані і голодні
Робітники усіх країн.

Ці найвеличніші вияви українського революційно слова звучали піснею і були піснею, яка супроводжувала і надихала народні маси в їх боротьбі за соціальні перетворення в дожовтневий час. Адже народження соціальної і національної свідомості, а звідси й зародження революційних дій, завжди знаходило своє вираження в мові, яка, за словами Маркса і Енгельса, така ж давня, як і свідомість¹. В українській мові воно привело до формування відповідних виразових засобів. Спочатку це стосувалося героїко-батальної і суспільно-політичної лексики. Створені на базі цієї лексики вирази опоетизовувались у народних думках та піснях, стаючи крилатими, перехідними від твору до твору.

Тарас Шевченко, сприйнявши багатство народно-історичної поезії, творчо переосмислив її, створив власні образні вислови і цілі висловлення-фрази високої революційної наснаги, напр.: «Борітеся — поборете», «Не вмирає душа наша, не вмирає воля. І неситий не виоре на дні моря поле» («Кавказ»); «Щоб слово пламенем взялось» («Неофіти»); «А щоб збудить Хиренну волю, треба миром, Громадою обух сталить; Та добре вигострить сокиру — Та й заходиться вже будить» («Я не нездужаю нівроку»). Найбільш експресивно місткими і вагомими в цих поетичних висловах виступають іменники *воля, правда, добро, сила* і дієслова *порвати, боротися, будити*. З них слова *воля, правда, добро* як суспільно-політичні абстракції вже одним своїм введенням у поетичне висловлення надають йому певного, відповідного до своєї семантики забарвлення, а слова *пориватись, боротись, будити* в наказовій чи спонукальній формі динамізують вислови, роблячи їх політичними закличками.

У другій половині XIX ст., коли на арену суспільної боротьби вийшов робітничий клас, арсенал української революційної лексики та фразеології поповнюється насамперед соціально-політичними термінами, що, пройшовши горно поетичного мовлення, стають символами. Через мову преси в обіг входять такі соціально-політичні терміни, як *соціалізм, комунізм, капіталізм, пролетаріат, робітничий клас (робітництво), продукція, капітал, наймана праця*, що збагачують мову, а в художніх, зокрема в поетичних, творах виконують роль словесної зброї в боротьбі за соціальні перетворення. Першим, хто ввів ці терміни у мовну тканину художніх творів, загостривши їх на революційний лад, був Іван Франко. Йому належить програмний вірш «Товаришам із тюрми», який пізніше був названий «На зорі соціалістичної пропаганди» та цикл віршів «Думи пролетаря». Він першим мовою поезії заявив, що «Героєм наших днів» є робітник. Введення у віршовану мову термінів *соціалістичний, пролетаріат, робітник* було не просто атрибутом ідейного ферменту, а знаменням епохи становлення марксизму і свідченням причетності до нього, тому

¹ Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т. 3. 1959, с. 428.

сприймалось як виклик традиційно-консервативному суспільному мисленню, як ламання канонічних устоїв поетичного слова. Звідси й місткість революційного заряду цих соціально-політичних термінів. Разом з соціальними термінами революційної лексики і революційної образності поезія збагачується алегоричними постатями Вічного Революціонера, Каменяра, Наймита, що стоять поряд з такими найблагороднішими і найпоетичнішими символічними фігурами світової поезії, як античний Прометей, біблійний Мойсей, пушкінський Пам'ятник, Фауст Гете, Пророк Лермонтова, Буревісник Горького. Розкриття цих образів у поетичних творах Франка привело до включення в систему революційних символів цілого ряду слів на означення абстрактних понять та конкретних предметів, осіб. Так, символічність образу Вічного Революціонера розкривається у прикладах: *дух, наука, думка, воля*, його рух, розмах дій передається метафорами: «покотилася лавина», «не згасити, мов огонь, розвидняючийся день», порівнянням сили слова з трубою. Героями поезії «Каменярі» є революціонери — трудівники суспільного прогресу. Описуючи в алегоричній формі їх працю, поет підносить до високої сили поетичного узагальнення знаряддя праці — молот та процеси праці в каменоломнях і саму професію — каменяра: «тисяч молотів о камінь загуло», «гримали о кам'яне чоло», «молоти гриміли раз у раз», «п'ядь за п'ядею ми місця здобували». Алегоричний наймит у вірші «Наймит» — відображення конкретного героя — селянина, що переростає водночас у символічну постать наймита — трудового народу. Злиття цих двох образів досягається за допомогою авторських пояснень: «Той наймит — наш народ, що поту лле потоки Над нивою чужою»; «З любов'ю тою він — мов велетень той давній, Непоборимий син землі».

У ролі революційних символів — провісників соціалістичного майбутнього використовуються і слова на означення явищ природи: *грим, вітер, сонце, пролісок-веснянка* та пори року: *весна*. До революційних символів звертається і Леся Українка. Поряд із традиційними і словами *доля, недоля, слава, воля, жаль, сльози, кайдани* вже в 90-х роках лексикон поетеси збагачується на ряд слів і виразів гострого суспільно-політичного звучання, напр.: *месник, борці за правду, ясна путь, світло правди, весняна сила, вільний виднокол*. Символи і алегорії соціально-визвольної боротьби Лесі Українка часто вдягає в тропеїчні звороти: *досвітні вогні, розбити тяжку кормигу, прожени потвору страшну, спадуть всесвітні окупи, сяє сонцем правда і надія, мене любов ненависті навчила, слово, моя ти єдина зброе, слово, чому ти не твердая криця, весною й пісні і квітки на гранаті вогнем загоряться новим, орлині крила чує за плечима, самі ж кайданами прикуті до землі*. Цей фонд поетичної мовотворчості Лесі Українки стає багатоголосим виразником настроїв, дум, ідеалів революційних мас.

У смислово-поетичній інтерпретації Павла Грабовського соціальну загостреність отримали такі вирази: *люд бідний, простий народ, мученики-мерці, страдники живі, день великої відради, борці за будуче Русі*.

Особливої революційної наснаги набували вислови тих поетичних творів, які ставали піснями боротьби та волі, піснями робітничих маніфестацій і робітничих барикад. Гаслами і закликами стали, наприклад, вислови із пісні на слова Олександра Колесси «Шалійте, шалійте, скажені кати», яку високо цинив В. І. Ленін: *до бою сто тисяч поборників стане, робітники духа, робітникам всім ми руку подаймо, вставайте народи, за волю народу, за його права, вільного духу не скути кайданами*, або слова з «Інтернаціоналу» в перекладі Миколи Вороного «Чуєш, сурми заграли, час розплати настав», слова, що дали підставу Володимирі Маяковському назвати українську мову «величною і простою», достойною вивчення на «червоних прапорах» соціалістичної революції. Українська революційна лексика і виразова образність були тим гідним подиву і захоплення надбанням української літературної мови, надбанням, в якому дістали відбиття класова свідомість і революційний порив трудящих мас у їх наступі на світ визиску й тьми і в їх стремліннях до торжества світу правди й справедливості.